

Kringloop- coöperatie in de Noordelijke Kleischil

Eindrapport GLB-pilot
2021-2024

AEQUATOR
GROEN+RUIMTE

boerennatuur

Midden Groningen

Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling:
Europa investeert in zijn platteland

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

**EINDRAPPORT GLB-PILOT 2021-2024, KRINGLOOPCOÖPERATIE IN DE NOORDELIJKE
KLEISCHIL**

Uitgebracht aan: Ministerie van LNVN

Uitgebracht door: BoerenNatuur Midden Groningen
Aequator Groen + Ruimte bv

Contactpersoon: Mevrouw J. (Janny) Kooistra

Auteur(s): Mevrouw F. (Francine) Pacilly
De heer J. (Jelle) Faber
Mevrouw J. (Janny) Kooistra

Versie: Definitief

Datum: 31-10-2025

INHOUDSOPGAVE

1 INLEIDING	1
1.1 Achtergronden.....	1
1.2 Probleemverkenning	1
2 DOEL VAN HET PROJECT	3
2.1 Doelstelling.....	3
2.2 Beoogde projectresultaten	4
3 UITVOERING	5
3.1 Fasering	5
4 RESULTATEN	7
4.1 Voorverkenning en behoefteonderzoek	7
4.1.1 Resultaten Interviews Boerendenktank	7
4.1.2 Het coöperatieve model	9
4.1.3 Concept Agricycling	11
4.2 Implementatie en uitvoering	13
4.2.1 Business plan	13
4.2.2 Werkplan en juridische route.....	13
4.2.3 Uitvoering: Verwerken van reststromen tot compost	14
4.2.4 Oprichting coöperatie	16
4.3 Monitoring en evaluatie	16
4.4 Communicatie.....	17
4.5 Vervolg Kringloopcoöperatie	18
5 AANBEVELINGEN	19
5.1 Aanbevelingen en leerpunten voor coöperaties.....	19
5.2 Aanbevelingen voor provincie, gemeentes, TBO's, waterschappen.....	19
5.3 Aanbevelingen voor LWN / NSP	20
6 MEER INFORMATIE	22

1 INLEIDING

1.1 Achtergronden

In Noord Groningen zijn veel pootaardappeltelers en enkele melkveehouders gevestigd. Iedere agrarisch ondernemer is op zijn eigen vlak gespecialiseerd. Op kleine schaal ruilen zij percelen uit. Melkveehouders leveren rundveemest aan akkerbouwers en akkerbouwers leveren stro terug aan de melkveehouders. Dit gebeurt nu op kleine schaal. Grond wordt gezien als het duurste productiemiddel. Agrarische ondernemers in het noorden van Groningen vinden het belangrijk dit productiemiddel in conditie te houden om daarmee voor de lange termijn hun verdien capaciteit op peil te houden. Tegelijkertijd worden gronden intensief gebruikt en is het organische stofgehalte in de bouwland percelen laag. Agrariërs willen meer werk maken van gezonde landbouwbodems door middel van kringlooplandbouw. Concreet streven ze naar een hoger organisch stofgehalte van hun landbouwbodems. Dit heeft veel positieve effecten zoals voor waterkwaliteit, ziekte werend vermogen van de bodem -zodat er minder chemische bestrijdingsmiddelen nodig zijn-, en op het klimaat, omdat er koolstof opgeslagen wordt. Een van de voor de hand liggende manieren om dat te bereiken is middels een extensiever bouwplan. Maar voor een rendabele bedrijfsvoering is een intensief bouwplan vaak noodzakelijk. Daar wringt de schoen. Een ander element van klimaatvriendelijke landbouw en het toewerken naar een meer natuurinclusieve landbouw, is het afbouwen van het kunstmestgebruik. De productie van kunstmest kost namelijk veel fossiele energie en heeft nadelige effecten op bodem. Er is momenteel een overschot van dierlijke mest bij de veehouderij. Tegelijkertijd is er de wens vanuit de akkerbouw om meer dierlijke mest te kunnen en mogen gebruiken. Hier worden knelpunten ervaren binnen de mestwetgeving. Om aan deze vraagstukken en wensen te werken, heeft een groep boeren het initiatief genomen voor dit project.

1.2 Probleemverkenning

Op veel akkerbouwbedrijven in Noord Groningen wordt met een vrij intensief bouwplan gewerkt met pootaardappels, bieten, uien en wortels. In dit bouwplan is geen plek voor een rustgewas. Dit bouwplan heeft een netto negatief effect op het organische stofgehalte van de bodem. Een lager organisch stofgehalte zorgt er o.a. voor dat de bodem weinig buffer heeft om in droge periodes vocht aan de gewassen af te geven of in natte periodes het water beter in de bodem op te laten nemen. Daarnaast is de bewerkbaarheid van de grond met een laag organisch stofgehalte moeilijker. Het intensieve bouwplan is nodig om de verdien capaciteit van de akkerbouw op peil te houden. Daarmee zit de akkerbouw feitelijk in een neerwaartse beweging die doorbroken moet worden.

Op veel melkveebedrijven wordt voornamelijk hoog productief gras en mais verbouwd. Net als bij de akkerbouwers is het huidige landbouwsysteem zo ingericht dat er een hoge productie per hectare nodig is om voldoende rendement uit hun bedrijfsvoering te halen. Hiervoor maakten veel veehouders gebruik van derogatie, een uitzonderingspositie op EU beleid om meer te mogen bemesten per hectare. Om gebruik te kunnen maken van de derogatie, moest minimaal 80% van het areaal uit grasland bestaan. De overige 20% wordt, als het niet als grasland wordt gebruikt, ingezaaid met voornamelijk snijmais. Met de wet "grondgebonden groei", "fosfaatquotum" en de "eiwitproductie van eigen land" wordt er gestuurd op extensivering. Dit tast het verdienvermogen aan. De huidige graslanden hebben in tegenstelling tot de akkerlanden wel een hoger organisch stofgehalte. Doordat er jaren achter elkaar voldoende drijfmest op het grasland is uitgereden is het fosfaatgehalte op de meeste percelen ruim voldoende waardoor er door de mestwetgeving minder mest op dat perceel uitgereden mag worden. Deze mest moet

dan afgevoerd worden en de veehouder moet daar dan weer kunstmest voor terug kopen. Er is sprake van disbalans.

Een rendabele bedrijfsvoering is de eerste voorwaarde om aan doelen rond duurzame ontwikkeling te kunnen voldoen. Immers, zonder een gezond boerenbedrijf, geen landbouw en dus ook geen kringlooplandbouw. Een samenwerking tussen akkerbouwers en melkveehouders als onderdeel van kringlooplandbouw, kan een bijdrage leveren aan een minder intensief bouwplan in de akkerbouw, vanwege grondruil en daarmee een verhoging van organische stofgehalte in de bouwlandpercelen. Voor melkveehouders is samenwerking aantrekkelijk om mest af te zetten en bijvoorbeeld stro aan te voeren. Het sluiten van kringlopen in de regio is echter geen vanzelfsprekendheid. Eén op één samenwerkingen tussen melkveehouders en akkerbouwers bestaan al. Het de vraag of een één op één samenwerking de meest effectieve vorm is om de kringloop in de regio meer sluitend te krijgen. Met meerdere deelnemers aan een samenwerking, kunnen producten als grond, veevoer en mest beter op elkaar afgestemd worden. Bij het meer sluitend maken van kringlopen in een gebied past meer dan enkel de samenwerking tussen akkerbouwers en veehouders. Ook reststromen uit andere sectoren, zoals van terrein behorende organisaties, waterschappen of de voedselindustrie kunnen bijdragen aan het sluiten van kringlopen en verbetering van bodemkwaliteit. Samenwerking om kringlooplandbouw te organiseren gaat niet altijd vanzelf en vraagt extra organisatievermogen van de ondernemers. Er is een samenwerkingsmodel nodig dat vertrouwen geeft aan de ondernemers, hen ontlast bij het bij elkaar brengen van vraag en aanbod en het organiseren van uitwisseling van grond en stromen van (rest)producten. Een dergelijk model mist nu op het gebied van de kringlooplandbouw.

2 DOEL VAN HET PROJECT

2.1 Doelstelling

Het hoofddoel van het project is verkrijgen van inzicht in de vorm en voorwaarden voor een samenwerking voor het sluiten van kringlopen. Dit omvat inzicht in randvoorwaarden, benodigde organisatievorm, producten en diensten, financieringsbehoefte, knelpunten in wet- en regelgeving en deelnamebereidheid onder boeren. Met een dergelijke organisatievorm kan het sluiten van kringlopen binnen de landbouw op regionale schaal gefaciliteerd worden. Daarmee geeft dit een stuk uitvoering aan toekomstig beleid en subsidie instrumentarium. BoerenNatuur Midden Groningen ziet een coöperatie als mogelijk model. In het project is een coöperatie ontwikkeld, opgestart, getest en is de werking gedemonstreerd en geëvalueerd. Naast een projectdoel is er ook een gebiedsdoel. Met dit project beoogt de aanvrager bij te dragen aan het zoveel mogelijk sluiten van de regionale kringloop in Noord-Nederland op het gebied van fosfaat en stikstof. Dit draagt bij aan regionale samenwerking, en een betere bodemgezondheid op de percelen van de deelnemers. Dit geeft invulling aan het streefbeeld natuurinclusieve landbouw voor de Noordelijke Kleischil (uit RegioDeal NIL Noord-Nederland).

Meer concreet is het hoofddoel als volgt uitgewerkt in subdoelen.

1. Inzicht in de haalbaarheid en effectiviteit van een coöperatie of ander samenwerkingsmodel om kringlooplandbouw te faciliteren, onder voorwaarde van een rendabele bedrijfsvoering. Dit meer concreet uitgewerkt voor de kleiregio in Noord Groningen.
2. Op basis van ervaring verkregen kennis over en inzicht in de ontwerpvoorwaarden voor een succesvolle kringloopcoöperatie.
3. Inzicht in hoeverre het haalbaar is kringlopen gesloten te krijgen op diverse schaalniveaus, bedrijf, gebied en regio.
4. Aanbevelingen met een praktijkcasus, hoe GLB middelen ingezet kunnen worden om een regionale kringloopcoöperatie duurzaam te realiseren.
5. Belemmeringen in huidige wetgeving signaleren die het verwezenlijken van kringlooplandbouw remmen. Voorbeelden hierbij zijn het stimuleren van kunstmest boven/naast dierlijke mest. Het is een doel om deze belemmeringen met de regiodeal natuurinclusieve landbouw te agenderen en alternatieven aan te dragen.
6. Bijdragen aan de realisatie van een kringloopcoöperatie in Noord Groningen. Daarmee sluiten we ook aan bij de doelen van de regiodeal Noord-Nederland, specifiek zoals ze zijn opgenomen in het Actieplan Natuurinclusieve Landbouw in de Noordelijke Kleischil:
 - a. Het meer sluiten van fosfaat en stikstofkringlopen bij deelnemers van de coöperatie.
 - b. Verbetering van bodemgezondheid op perceelsniveau, door de verbetering van het organische stofgehalte met een positieve organische stofbalans per perceel en daarmee waterkwaliteit en biodiversiteit.
 - c. Bijdrage aan het reduceren van CO₂ uitstoot, vanwege het verlagen van transportbewegingen vanwege beter gesloten kringlopen in de regio en de opbouw van organische stof in percelen en door het minderen van kunstmestgebruik.
7. Middels de coöperatie kennis en kennisoverdracht over kringlooplandbouw in de regio borgen door deelnemers te werven en resultaten over dit project te communiceren.

2.2 Beoogde projectresultaten

- Een model businessplan voor een kringloopcoöperatie dat gebaseerd is op opgedane praktijkervaring met het werken met een kringloopcoöperatie.
- Een opgerichte kringloopcoöperatie voor Groningen/Noordelijke kleischil inclusief een werkplan voor het eerste jaar. Gestreefd wordt naar een ledenaantal van 6-10 actieve leden waartussen grondstoffen en rest- en tussenproducten worden uitgewisseld in het eerste jaar, waarbij er nog ruimte is voor groei.
- Een evaluatie over de manier waarop en of een kringloopcoöperatie bij kan dragen aan de invulling van het Nationaal Strategisch Plan / GLB doelstellingen en de kringlooplandbouwvisie van de minister. Hierbij wordt gemonitord op het sluiten van fosfaat en stikstofkringloop en daarbij hoort een plan met onderbouwing hoe deze monitoring is opgezet. Het monitoringsplan dient ook na de projectperiode te worden gebruikt. Voor een vervolg zal extra financiering gezocht worden, mocht de coöperatie nog niet financieel op eigen benen kunnen staan.
- Een evaluatie waarin deelnemers en een aantal directe stakeholders het werken met de coöperatie hebben ervaren.
- Brede betrokkenheid en belangstelling voor het coöperatieve model als duurzaam middel om kringlooplandbouw te realiseren.

3 UITVOERING

3.1 Fasering

Het project is opgebouwd uit de hieronder beschreven fasen. De fasen zijn niet geheel chronologisch, fase 2 volgt op fase 1. Fase 3 zal gedurende de gehele projectperiode lopen evenals de communicatie.

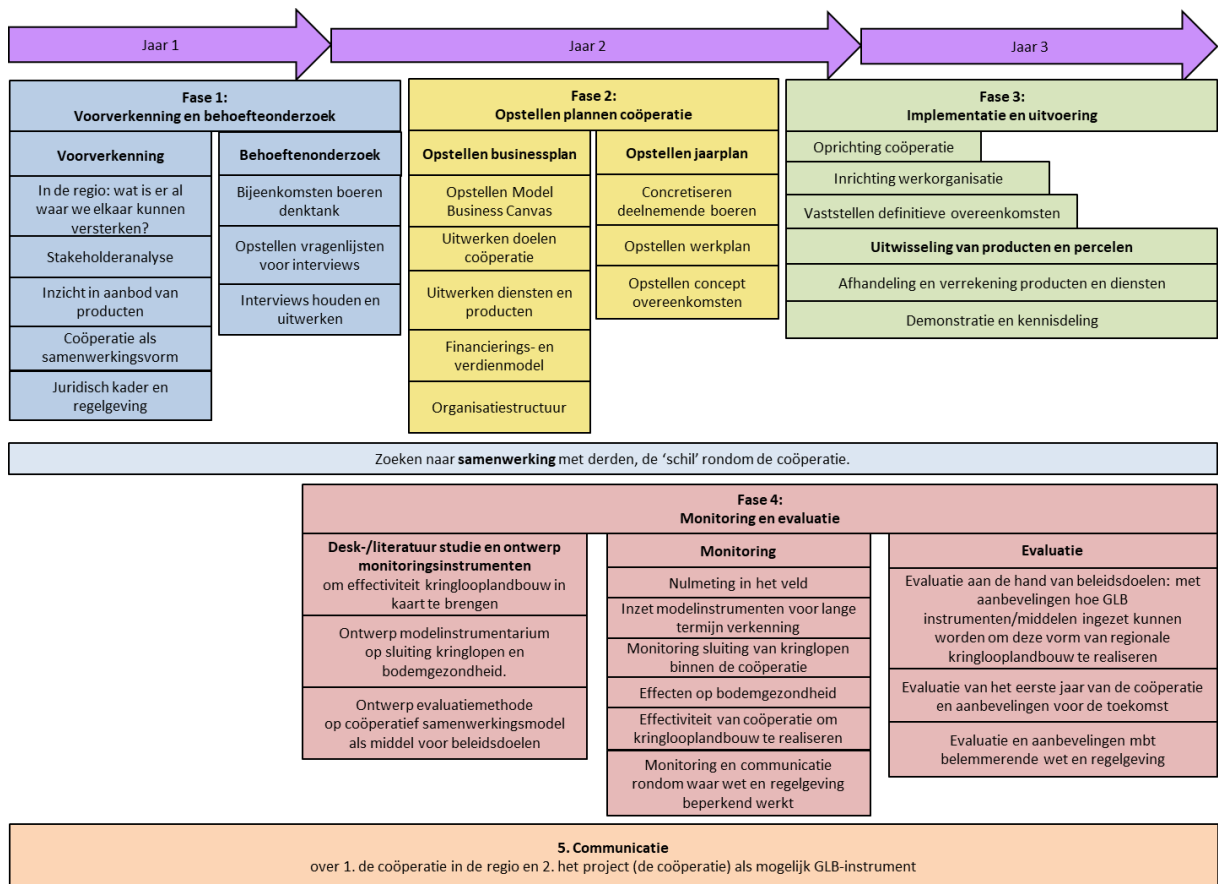
Oorspronkelijk liep het project van 2021 t/m 2023. Halverwege het project is besloten om gebruik te maken van de mogelijkheid om het project met een jaar te verlengen met 2024 waardoor we twee uitvoeringsjaren hebben kunnen doen.

Fases:

1. *Deskstudie en behoeftenonderzoek*: Op basis van input vanuit de boeren denktank en een verkennend onderzoek in de regio worden de randvoorwaarden voor een op te richten rechtsvorm (vooralsnog wordt aan een coöperatie gedacht) geformuleerd.
2. *Oprichten plannen coöperatie*: Hierin werken we het businessplan uit en maken de concept bedrijfsplannen en het concept werkplan van de coöperatie voor het eerste jaar. Ook worden de organisatiestructuur en benodigde tools, formats en governance uitgewerkt.
3. *Implementatie en uitvoering*: De coöperatie wordt opgericht, overeenkomsten definitief gemaakt en gedurende één seizoen (uiteindelijk 2 seizoenen) wordt het werkplan uitgevoerd waarbij producten tussen boeren en organisaties kunnen worden uitgewisseld en het businessplan in de praktijk getest. Tijdens dit proefjaar vindt kennisdeling tussen deelnemers onderling plaats en demonstratie naar relevante stakeholders zoals beleidsmakers, landbouworganisaties en overig geïnteresseerden
4. *Monitoring en evaluatie*: Gedurende de uitvoering wordt de werking van de coöperatie in de praktijk gemonitord zodat het businessplan waar nodig bijgesteld kan worden. Ook wordt op een aantal beleidsdoelen gemonitord, zoals in hoeverre de kringlopen gesloten worden en welke bijdrage dit heeft op de bodemgezondheid. We kijken zoals benoemd, ook naar daar waar wet- en regelgeving als belemmerend wordt ervaren bij de uitvoering van kringlooplandbouw en komen met aanbevelingen daaromtrent. Tot slot wordt de mogelijke inzet van GLB geëvalueerd.
5. *Communicatie* is een integraal onderdeel van het plan en zal gedurende de gehele periode plaatsvinden.

De fasen zijn op de volgende pagina schematisch weergegeven waarbij het project dus uiteindelijk nog met één jaar is verlengd waardoor er dus twee uitvoeringsjaren zijn geweest (fase 3).

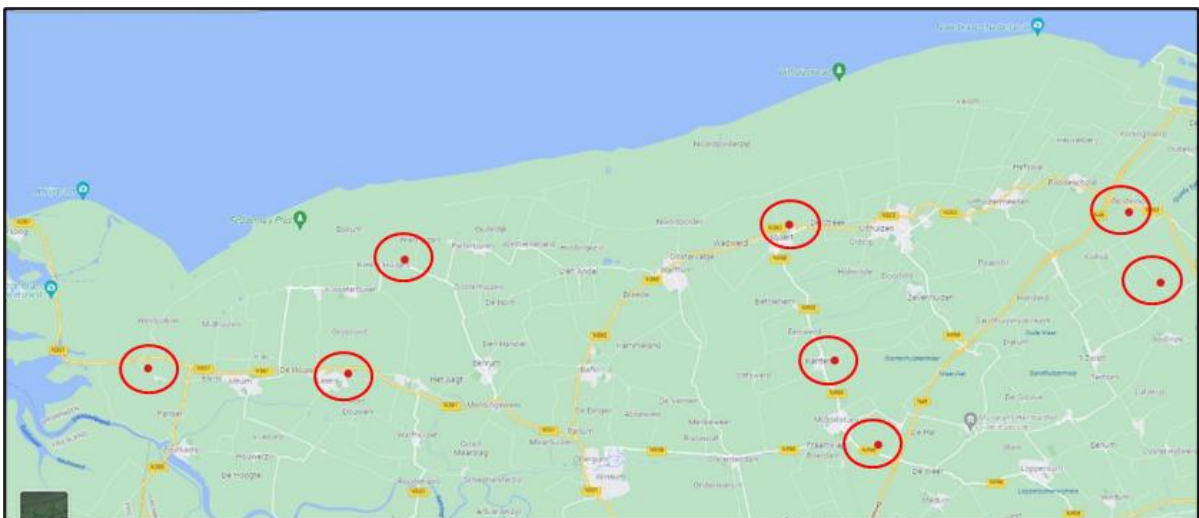

4 RESULTATEN

4.1 Voorverkenning en behoefteonderzoek

Er zijn diverse gesprekken en bijeenkomsten geweest met agrariërs die interesse hadden in de kringloopcoöperatie. Door middel van interviews met agrariërs en stakeholders en een bijeenkomst met de boerendenktank is input verzameld voor het vormgeven van de kringloopcoöperatie. Op basis van de verkregen informatie zijn de eerste stappen gezet in het definiëren van de richting en inhoud waar de coöperatie zich voor moet inzetten. Het doel van het behoefteonderzoek was om belangrijke en relevante thema's voor de kringloopcoöperatie te identificeren.

Ook zijn er gesprekken geweest met diverse kennispartijen over het coöperatieve model en ervaringen hiermee. Van deze gesprekken zijn verslagen gemaakt. Naast gesprekken is er ook een bureaustudie uitgevoerd naar het coöperatieve model en de juridische kaders. Deze fase heeft inzicht gegeven in de behoefte van de boeren in het projectgebied en waar de kringloopcoöperatie zich op zal moeten focussen. Uiteindelijk zijn er een aantal hoofdlijnen opgezet waar we mee verder zijn gegaan in dit project. Deze zijn uitgewerkt in een gebiedsplan.

Figuur 1 Ligging bedrijven Boerendenktank projectgebied Noordelijke Kleischil

4.1.1 Resultaten Interviews Boerendenktank

De ligging van de bedrijven die zijn geïnterviewd is weergegeven in figuur 1. In totaal zijn negen boeren geïnterviewd. Hieronder staan de belangrijkste conclusies uit de interviews beschreven:

- De meeste agrariërs werken al samen met een andere agrariër. Bijvoorbeeld door uitruilen van grond, gebruik van schapen voor begrazen groenbemesters of het gebruik van mest. Dit betreft met name samenwerking tussen akkerbouwers en melkveehouders.
- De helft van de agrariërs geeft aan meerwaarde te zien in deelname binnen een coöperatie op het gebied van kringlooplandbouw. Er is meer concrete uitwerking nodig van het doel en opzet van de coöperatie of agrariërs wel of niet willen deelnemen.
- Al de geïnterviewde agrariërs geven aan bezig te zijn met kringlooplandbouw. Zowel op het gebied van mest, samenwerking akkerbouw en melkvee, verhogen organische stof, landruil, het bouwplan en door teelt van eiwitgewassen.

- Genoemde producten die een bedrijf kan aanbieden of wil ontvangen zijn: maisgewas, eiwitgewassen, drijfmest en/of vaste mest, organische mest (compost of andere vormen).
- De meerwaarde van een coöperatie zit hem in het uitruilen van producten, het versterken of verbreden van samenwerkingen, het krijgen van kennis en goed advies, verwaarden van producten, en daarbij ondersteuning in het 'regelwerk' zoals administratieve taken.
- Samenwerking en verbreding binnen een coöperatie wordt als toegevoegde waarde gezien. Dit kan bijvoorbeeld met terrein behorende organisaties (TBO's), industrieën of schaphouders. Ook het gebruik van rioolslib wordt als kans gezien.
- De schaal waarop producten en diensten uitgewisseld moeten/kunnen worden zijn de meningen over verdeeld. Nederland, Duitsland en België wordt ook als lokaal ervaren. Maar het zou mooi zijn als er regionaal (bijvoorbeeld een gebied als de Marne) ook meer uitwisseling plaats kan vinden.

In Tabel 1 en 2 zijn de reacties samengevat op de meest relevante vragen over de kringloopcoöperatie in het algemeen en vraag en aanbod vanuit boeren.

Tabel1 Kringloopcoöperatie – Algemeen

Vragen kringloopcoöperatie - Algemeen	ja	nee	misschien	nvt	niet beantwoord
Deelname Boerendenktank (als onderdeel coöperatie)	5				4
Deelname Kringloopcoöperatie	2	2	1		4
Samenwerking: werkt u momenteel al samen met een ander bedrijf?	9				
Kennisdeling: Heeft de coöperatie ook een rol in kennisdeling en -uitwisseling?	6	1	1		1

Tabel2 Kringloopcoöperatie – Vraag en aanbod

Vragen kringloopcoöperatie - Vraag en aanbod	mais	eiwitgewassen	mest	org. st	samenwerking akker-melk	land	bouw plan
Vraag en aanbod: Welke producten van het bedrijf kan je aanbieden of zou je graag willen ontvangen?	2	3	5	4			
Kringlooplandbouw: Wat voert u nu al uit op het gebied van kringlooplandbouw? (uitwisselen)		1	5	3	4	2	1

Daarnaast geven 7 van de 9 boeren aan dat op het gebied van bemesting en het in stand houden van het organische stof gehalte van de bodem de meeste problematiek wordt ervaren. De huidige wet- en regelgeving rondom bemesting wordt niet als bevorderlijk ervaren voor duurzaam bodemgebruik en het sluiten van de kringloop binnen de eigen bedrijfsvoering. Met name fosfaat is een beperkende factor in akkerbouw. Bij het gebruik van reststromen zou ook wettelijk ruimte moeten zijn voor uitwisseling van producten en flexibiliteit.

4.1.2 Het coöperatieve model

Een coöperatie is een vereniging met een bedrijf ten behoeve van haar leden. De zeggenschap van de coöperatie ligt dan ook bij de leden. Er zijn naast een coöperatie meerdere rechtsvormen te onderscheiden zoals een Besloten Vennootschap (BV), Vennootschap onder firma (VOF), een stichting of vereniging. Het voordeel van een coöperatie is de flexibiliteit die het biedt. Je kan stellen, een coöperatie is een bak klei waar je in kunt kneden, bijna alles kan en mag (Marijke Flamman, 2022). Toe- en uittreding van leden vereist geen notaris, en je bent flexibel in de inrichting van de coöperatie. Wanneer een coöperatie winst maakt mag de coöperatie deze aan haar leden uitkeren, een vereniging mag dit bijvoorbeeld niet.

Volgens de wet heb je twee organen nodig waar een coöperatie uit moet bestaan. Leden, waarbij ieder lid minimaal één stem heeft, en een bestuur. Wanneer je een coöperatie opricht is de structuur in de basis democratisch waarbij de beslissingen worden genomen binnen de Algemene Ledenvergadering (ALV). Het bestuur kan worden aangewezen door de leden. Het bestuur kan vervolgens, indien gewenst, een directeur met kennis en ervaring aanstellen. Je kan dus beslissen om iemand in dienst te nemen of om een externe professional in te huren.

De leden in een coöperatie bepalen ook wat de coöperatie moet doen om de gewenste meerwaarde te realiseren. De leden sluiten een overeenkomst met de coöperatie over het kopen van producten of diensten, of het leveren van goederen van de coöperatie. De coöperatie moet economisch gezien wel winstgevend zijn, *maar winst maken is hierin een middel en geen doel op zich*. De coöperatie bestaat dus in het belang van haar leden. Naast de leden bestaat een coöperatie uit een bestuur, dat de dagelijkse leiding heeft, en soms een toezichthouder, een raad van commissarissen of een raad van toezicht. In een algemene ledenvergadering worden gezamenlijk besluiten genomen.

Het is van belang om vast te leggen wie over welke onderwerpen mag besluiten en wanneer leden moeten worden geraadpleegd door het bestuur. Dit wordt vastgelegd in statuten en reglementen. Het is namelijk belangrijk om praktische zaken goed vast te leggen, hoe werkt het stemrecht, wie heeft tekenbevoegdheid, wat is de financiële inleg en andere zaken.

Wanneer bijvoorbeeld één lid qua bedrijf groter is (meer hectares, grotere omzet) en daarmee meer bijdraagt aan de coöperatie kan je beslissen dat deze bijvoorbeeld meer stemrecht krijgt. Bijvoorbeeld aan de hand van het areaal, of de hoeveelheid melk/geleverde aardappelen, dit heet *gedifferentieerd stemrecht*. Dit wordt in de statuten geborgd. Dit kan tegelijk als trigger werken om meer via een coöperatie uit te voeren om zo meer inspraak te krijgen.

Statuten

In de statuten van een coöperatie dienen de volgende zaken te worden beschreven:

- De doelstelling van de coöperatie
- Wie lid mogen worden, hoe leden toetreden en uittreden
- Wie verder betrokken kan zijn, bijvoorbeeld donateurs, klanten
- Hoe vaak de ledenvergadering bijeenkomt
- Hoe de leden een bestuur kiezen
- Welke bevoegdheden het bestuur heeft
- Welke besluiten het bestuur moet voorleggen aan de leden
- Hoe de financiële verslaglegging plaatsvindt
- Wie de statuten kan wijzigen of de coöperatie kan opheffen

Het gaat dus over de leden, bestuurders, vergaderingen, financiën en vastlegging. Sterke en duidelijke statuten dragen bij aan een gestroomlijnde samenwerking.

Huishoudelijk reglement

Het huishoudelijk reglement kan als aanvulling op de statuten worden opgesteld. Voordeel is dat bij een ruime formulering van de statuten en een verdere uitwerking in het huishoudelijk reglement je flexibel blijft. Het huishoudelijk reglement kan worden gewijzigd samen met de leden in de ALV, en daarmee zonder notaris en bijkomende kosten.

Notaris en KvK

Wanneer de statuten (bijna) rond zijn kan met minimaal 2 aspirant leden de notaris worden geraadpleegd. Om kosten te besparen is het verstand om vooraf al zoveel mogelijk werk te hebben voorbereid. Bij de notaris worden vervolgens de statuten besproken en wordt de oprichtingsakte opgesteld. Vervolgens moet na oprichting de coöperatie worden ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. De KvK zorgt vervolgens voor een registratie bij de belastingdienst. Om een bankrekening om naam van de coöperatie te kunnen openen is een uittreksel uit het Handelsregister van de KvK nodig.

Leden

Het is van belang om leden weten te binden om het initiatief kansrijk te laten zijn. Draagvlak en eigenaarschap voor de coöperatie is hierin belangrijk. Dit vraagt om een inspanning waarin iedereen heeft bij te dragen. Het doel moet zijn: zoek steun voor uw doelstellingen. Het is belangrijk om niet te breed of te algemeen te werven, maar om vast te houden aan de kernwaarden, missie en visie van de coöperatie. Het lidmaatschap moet aantrekkelijk zijn voor de leden, ondersteund met een duidelijk helder verhaal. Vertel wat er bereikt wordt, welke problemen worden aangepakt. Schets een duidelijke aanpak en beloftes en vertel hoe de ander ook een rol kan spelen. Maak duidelijk dat het initiatief alleen maar samen succesvol kan worden. Maak ook gebruik van de persoonlijke vaardigheden en kwaliteiten van de leden. De eerste leden en vrijwilligers doen vaak mee op grond van persoonlijke interesse en motivatie. Dit maakt dat ze veel méér kunnen bijdragen dan van hen in eerste instantie wordt gevraagd.

Praktisch maken coöperaties ook vaak gebruik van ledenovereenkomsten. Hierin tekenen het lid en de coöperatie voor de onderlinge afspraken die ze maken. Bijvoorbeeld welke diensten of producten worden geleverd. Zo'n overeenkomst is onder ander van belang als de coöperatie namens de leden én met geld van de leden gaat investeren.

4.1.3 Concept Agricycling

Na het behoeftenonderzoek onder de betrokken boeren en bij gebiedspartijen over de (in)richting van de coöperatie is in kaart gebracht welke onderwerpen er leven. De coöperatie moet aansluiten bij de wensen van de boeren. Daarbij is het doel dat de betrokken agrariërs ook 'eigenaarschap' gaan ervaren. Zoals beschreven in paragraaf 4.1.1 was er veel interesse in het verwaarden van reststromen en het vinden van ruimte in bemesting voor het verbeteren van de bodemkwaliteit. Daarnaast speelt ook kennisdeling (expertise) een belangrijke rol. Daarop zijn we met diverse partijen het gesprek aangegaan en zijn we op het coöperatieve concept Agricycling gestuit, een succesvol initiatief dat momenteel loopt in Friesland. Hier werken boeren lokaal samen met gebiedspartijen en verwaarden maaisel en andere reststromen tot hoogwaardig compost. Dit concept zorgt voor een verdienmodel voor de boer, draagt sterk bij aan het verbeteren van de bodemkwaliteit en geeft invulling aan kringlooplandbouw.

Agricycling wil het concept ook graag uitrollen in andere provincies, waaronder Groningen. Voor ons bood dit een mooie kans om stappen te kunnen maken in het gebied, met als doel een blijvende en zelfstandige coöperatie op te zetten. Daarmee vermijden we ook dubbel werk, aangezien Agricycling al veel onderzoek en ontwikkeling heeft uitgevoerd over de oprichting van een coöperatie op het gebied van reststromen. Voor Groningen betekent dit dat we van onderaf de coöperatie vorm moeten gaan geven om partijen mee te krijgen. Daarbij willen we ook breder kijken dan enkel de verwaarding van reststromen (bijvoorbeeld eiwitgewassen telen).

Wat is Agricycling?

Agricycling is een vereniging van agrarische ondernemers die nutriënten uit reststromen haalt, via de landbouwbodem recyclet en efficiënt omzet naar nieuwe grondstoffen voor een duurzamere landbouw.

Doormiddel van samenwerking organiseren boeren zelf een nieuwe collectieve ketenpositie. De nieuwe gezamenlijke organisatie waarborgt de onderhandelingspositie in de keten en de kwaliteit van het proces.

Doel: Nutriënten recycleren op een consistente, natuurlijke en duurzame wijze. Dit bevordert het verdienmodel van de landbouwer, klimaatoplossingen en het sluiten van nutriëntenkringlopen met lokale groene reststromen.

Dit draagt bij aan:

- Bodemverbetering van landbouwbodems en een werkbare aanpak op regionaal/bovenlokaal niveau.
- Een beter verdienmodel voor de primaire agrarische sector zonder de nadelen van een individuele benadering.
- De afstand tussen boer en burger verkleinen en meer bewustzijn en eigenaarschap bij burgers creëren om samen te werken aan een schonere en duurzamere leefomgeving.
- Ecologisch winst door: meer koolstofvastlegging, betere waterbuffering bij extreme droogte en neerslag, betere waterkwaliteit, grotere ondergrondse en bovengrondse biodiversiteit en verminderd kunstmest gebruik.

Organisatiestructuur

AgricyclingNL BV. (de landelijk federatie) begeleidt per provincie de lokale Agricycling. In de lokale Agricycling zijn minimaal drie agrariërs als kartrekkers betrokken. Daarnaast zijn de provincie, gemeenten, een bestuurlijk persoon van AgricyclingNL, werkorganisatie van AgricyclingNL en circulair terreinbeheer betrokken en eventueel het waterschap, een programmamanager en/of agrarisch collectief.

Het boerenerf staat centraal in de aanpak, doordat er allereerst wordt afgestemd met agrariërs welke de grootste belanghebbende zijn in het proces. Voor het opzetten van een volwaardige nutriëntenketen zijn voldoende agrariërs en andere partijen nodig die:

- Beginproduct aanleveren (o.a. gemeente, natuurorganisaties, waterschap, agrariërs)
- Ruimte voor compostering beschikbaar stellen (boerenerven)
- Eindproduct afnemen (compost op eigen agrarische grond toepassen)

Uitvoering

De reststromen keten bestaat uit drie belangrijke processen: beschikbaarheid van reststromen; toekenning en beschikbaar stellen van elementen uit reststromen; optimale financiële waardering van producten. Hierin speelt CMC-compostering en de certificering van dit proces en de producten een belangrijke rol.

Beschikbaarheid van reststromen

Om tot een optimale toepassing te komen van elementen is het van belang dat de verwerking en de beschikbaarheid van elementen wordt gecoördineerd. Het gaat om verschillende reststromen uit de samenleving en uit de landbouw. Met het tegen betaling innemen van reststromen genereert Agricycling omzet. De helft van eventuele winst wordt evenredig verdeeld onder de leden, de andere helft wordt toegevoegd aan het vermogen van de coöperatie.

Juridische route

Binnen de juridische kaders wordt gebruik gemaakt van de juridische route "gebruik". Binnen deze route zijn vier voorwaarden die ieder geborgd worden door documentatie.

Voorwaarden	Documentatie
1. Er dient sprake te zijn van een keten	Samenwerkingsovereenkomst
2. Er dient sprake te zijn van zekerheid van afname	Deelnemersovereenkomst
3. Er dient sprake te zijn van kwaliteitsinspanning	Certificering
4. Er dient te worden gewaarborgd dat uitsluitend wordt gewerkt met producten die onverdacht zijn van vervuiling.	Checklist Circulair Terreinbeheer

De gemeente is bevoegd gezag en stelt deze werkwijze open binnen de gemeente. Daarmee kunnen ook andere partijen als terrein behorende organisaties, provincie en waterschap leverancier zijn.

Toekenning en beschikbaar stellen van elementen uit reststromen

Om te zorgen dat de elementen in de reststromen beschikbaar zijn voor de bodem en het gewas, is in vele gevallen een (natuurlijke) bewerking nodig. Dit proces van het verwerken van reststromen tot beschikbare elementen vergt kennis en vaardigheden. De coöperatie coördineert de verwerking van reststromen, faciliteert het volledige proces en waarborgt de kwaliteit van het eindproduct.

Vervolgens beoordeelt de coöperatie de optimale toepassing van reststromen en deelt deze toe aan de leden van de coöperatie. Deze toebedeling is op basis van grondsoort, functie van de grond, optimale rantsoen voor de bodem en de geografische beschikbaarheid.

Optimale financiële waardering van producten

De coöperatie brengt de resultaten van de collectieve optimalisering van reststromen en toepassing tot een optimale financiële waardering.

CMC-compostering

De 'Controlled Microbial Composting (CMC)' composteertechniek is gebaseerd op de natuurlijke processen van afbraak en opbouw. Het composteringsproces duurt 6 tot 8 weken. De CMC-techniek is met name ontwikkeld om door agrariërs zelf op de boerderij toegepast te worden. Het heeft een stimulerende werking op het bodemleven.

Daarnaast zijn er andere technieken (zoals bijv. bokashi en champost) met hun eigen mogelijkheden. Echter is de CMC Composteertechniek verder ontwikkeld wat betreft de huidige staat van kennis, toepasbaarheid en haalbaarheid.

Certificering van producten

Alleen indien het voorgeschreven proces is gevolgd en de analyses voldoen aan de voorschreven waarden, kan het eindproduct gecertificeerd worden. De eisen hiervan in het proces zijn gebruik maken van het juiste uitgangsmateriaal, starter (mengsel van micro-organismen), dekkleden, metingen (temperatuur, zuurstof en vochtigheid) en bijsturing op proces. Daarna moeten de volgende analyses worden gedaan: koolzuurgehalte, temperatuur, sulfiet, pH actueel, pH potentieel, nitriet, nitraat, ammonium, relatieve humuswaarde, organische stofgehalte en kiemtest.

4.2 Implementatie en uitvoering

4.2.1 Business plan

Als gebiedsplan is een business plan uitgewerkt voor een op te zetten Kringloopcoöperatie. Hierin is het gebied van de Noordelijke Kleischil beschreven inclusief bodem en hydrologie, waterkwaliteit, landbouw, gewassen, natuur en landschap. De opgaven in het gebied zijn uitgewerkt. Dit omvat biodiversiteit, natuur, landschap, klimaat, milieu, economie, kringlooplandbouw en sociaalmaatschappelijke doelen. Alle relevante actoren en kennispartijen zijn beschreven inclusief hun rol in het opzetten van een Kringloopcoöperatie. De bevindingen uit het Voorverkenning en behoefteonderzoek zijn beschreven inclusief de eigenschappen van een coöperatie en het concept van Agricycling. Ook is een analyses van beschikbare reststromen in het gebied opgenomen waaruit potentie voor dit concept blijkt. Voor de uitvoering kiezen we ervoor om het concept van Agricycling te gaan testen in coöperatief verband.

Als vervolgstappen is opgenomen om een werkplan op te stellen en met een gemeente de juridische route te doorlopen. Tegelijkertijd is werving van deelnemers nodig, waarbij animo en interesse gewekt wordt en duidelijke randvoorwaarden worden uitgewerkt. Daarna volgt uitvoering, monitoring en evaluatie. Aandachtspunt voor uitvoering is om de kosten en potentiële inkomsten uit te werken. Zodat inzichtelijk wordt of en hoe de coöperatie uiteindelijk bestaansrecht krijgt.

Het is van groot belang om voor alle partijen tot een goede businesscase te komen. Daarmee komt deze activiteit uit de projectsfeer en wordt het een duurzaam verdienmodel. Gemeentes, natuurorganisaties, waterschappen en provincies betalen in de huidige situatie voor de afvoer en verwerking van maaisel. Door dit te verbinden aan een lokale coöperatie van agrariërs verplaatst het verdienmodel zich naar de lokale gemeenschap. Waarbij het maaisel als compost juist bijdraagt aan de bodem van die agrariërs. Dat geeft ze de perfecte positie om verwerker te zijn van lokaal maaisel. Voor agrariërs is het een manier om met kringlooplandbouw en een ander verdienmodel aan de slag te gaan.

Voor de bermen en sloten die nu nog geklepeld worden of waarvan het maaisel op de kant wordt gezet, ontstaan een kans om dit lokaal te laten verwerken. Dit brengt kosten met zich mee, maar ook voordelen als vershraling voor biodiversiteit en betere waterkwaliteit. Door het te verwerken bij lokale agrariërs kan sterk bespaard worden op transport.

4.2.2 Werkplan en juridische route

De gemeente Het Hogeland stapte begin 2023 in de pilot om uit te werken wat nodig is om leverancier van maaisel te worden en de juridische route te doorlopen. Dit is uitgewerkt in het werkplan, dat als deelgebiedsplan is opgeleverd in de pilot. Het werkplan omvat het volgende:

- Betrokken partijen en rollen: Gemeente Het Hogeland, agrariërs, Kringloopcoöperatie (in de pilot nog onder BoerenNatuur Midden Groningen).
- Locatie bermen
- Deelnemers
- Werkwijze en kwaliteit/certificering
- Juridische route

Juridische route

In de Wet milieubeheer wordt maaisel gezien als afval en moet dit verwerkt worden door verwerkingsinstelling met vergunning. In Friesland is de route 'gebruik' uitgewerkt door Agricycling en Circulair terreinbeheer. Hierbij verwerk je het materiaal lokaal binnen een straal van maximaal 10 km. Wat betreft hoeveelheid te composteren materiaal is aangesloten bij de hoeveelheid die een agrariër al met eigen groenstromen mag composteren, namelijk 600 kuub. Daarmee valt het onder het activiteitenbesluit van de Wet milieubeheer en is geen vergunning nodig.

Om de route 'gebruik' goed vast te leggen zijn vier documenten nodig:

- Samenwerkingsovereenkomst tussen gemeente Het Hogeland en de coöperatie: Om vast te leggen dat er een keten is.
- Deelnameovereenkomst tussen de coöperatie en de deelnemers: Om vast te leggen dat er zekerheid van afname is.
- Certificering door monitoring van het CMC proces en eindanalyses: Om vast te leggen dat er inspanning is voor kwaliteit.
- Checklist Circulair Terreinbeheer: Om te waarborgen dat er alleen gewerkt wordt met producten die onverdacht zijn van vervuiling.

4.2.3 Uitvoering: Verwerken van reststromen tot compost

2023

Met gemeente Het Hogeland is in 2023 de juridische route doorlopen en het werkplan goedgekeurd. De bermen zijn geselecteerd. De begroting is uitgewerkt, om de kosten te kunnen volgen voor het potentiële business model. De samenwerkingsovereenkomst met de gemeente en de deelnemersovereenkomsten zijn uitgewerkt en getekend. Daarnaast zijn met de provincie Groningen afspraken gemaakt als leverancier van maaisel.

In 2023 is de pilot gestart met drie deelnemende agrariërs uit Leens die het maaisel afnemen en op hun bedrijf omzetten tot compost met behulp van CMC compostering. Er zijn afspraken gemaakt met een loonwerker om de ril op te zetten en de compost regelmatig om te zetten, water toe te voegen en de ril af te dekken met een speciaal dekkleed. Een speciale omzetmachine is hiervoor gehuurd. Vanuit BNMG is een procesbegeleider ingezet voor de planning, logistiek en kwaliteitsbewaking (o.a. monitoren temperatuur compost). De Checklist Zorgplicht maaisel en blad is met Circulair Terreinbeheer doorlopen. Stagro begeleidt en certificeert het composteringsproces.

Er is bermmaaisel van de gemeente nabij Uithuizen naar de drie agrariërs gebracht. Dit was de enige locatie die de gemeente beschikbaar had voor de pilot. Voor vervolgjaren houden we het maaisel zo lokaal mogelijk, en zoeken daar de juiste bermen en deelnemers bij. Daarnaast is vanuit de provincie Groningen bermmaaisel en slootmaaisel geleverd. In overleg met de leveranciers en door voorschouw is gezorgd voor locaties die onverdacht zijn op vervuiling en zwerfafval.

In Uithuizen bleek dat vlak voor de uitvoering al deels gemaaid en geklepeld was. Daardoor viel de hoeveelheid maaisel voor compostering tegen. Aandachtspunt hieruit was om nog beter te communiceren met omwonenden, en tijdelijk borden te plaatsen.

Eind van de zomer zijn de eindanalyses van de compost uitgevoerd, waaruit bleek dat de compost voldeed aan de kwaliteitseisen. Er waren wel verbeterpunten voor toevoeging van de hoeveelheid compoststarter (minder toevoegen). De deelnemers hebben de compost toegepast op hun eigen grond. Bij één van de deelnemers is hierbij een perceel deels wel en deels niet behandeld. Circulair Terreinbeheer heeft hier

bodemmonitoring laten uitvoeren om het effect van compost op de bodem te onderzoeken. Dat wordt de komende jaren op dit perceel herhaald.

In 2023 zijn zowel van bermen in het pilotgebied als van compost analyses op schadelijke aaltjes gedaan. Op enkele plaatsen in de bermen waren deze aanwezig, maar in de compost niet. Mochten er schadelijke aaltjes in het bermmaaisel terecht zijn gekomen, dan zijn deze afgebroken in het composteringsproces.

2024

Met de gemeente Het Hogeland en de deelnemers zijn in 2024 opnieuw overeenkomsten opgesteld. Ook de overige stukken voor de route 'gebruik' zijn afgehandeld. Door werving en nieuwe aanmeldingen konden we opschalen naar 14 deelnemers, waarvan tien in de regio Leens en vier in de regio Uithuizen. Er zijn een aantal bedrijfsplannen gemaakt voor deelnemers om te onderzoeken hoe de compost wordt toegepast en wat het effect is op de bedrijfsvoering.

In de hoeveelheid verwerkt maaisel zijn we opgeschaald van 177 ton in 2023 naar 1594 ton in 2024. In de zomer is met alle boeren een eerste composteringsronde uitgevoerd (zoals in 2023). Daarnaast is in september met drie deelnemers een tweede ronde gedaan. Het verwerken van maaisel uit een tweede ronde is ook een manier om op te schalen in volume. De compost is geanalyseerd en voldeed aan de kwaliteitsnormen. De compost is door de deelnemende boeren uitgereden. Ook de monitoring door Circulair Terreinbeheer is weer uitgevoerd.

Ook dit jaar zijn bermen en compost bemonsterd op schadelijke aaltjes. Hierbij zijn wederom wel aaltjes in de bermen en niet in de compost aangetoond. Dit is een sterke indicatie dat aaltjes niet overleven in het composteringsproces.

Dit seizoen waren de transportafstanden veel kleiner doordat er meer deelnemers waren. Een aandachtspunt was dat bij sommige deelnemers er geen verhard pad beschikbaar was waar de tractor met omzetmachine overheen kan rijden voor het omzetten van de compost ril. Onder natte omstandigheden leidt dit tot wegzakken van de tractor en beschadiging van de omzetmachine en dekkleden. Leerpunten zijn dat de verharding op orde moet zijn bij deelnemers en dat het wenselijk is de omzetmachine op te schalen.

De huidige lichte machine is meer geschikt voor eigen gebruik, en minder voor het omzetten van rillen op meerdere locaties.

In 2024 heeft een agrarisch bedrijf deelgenomen die op vrijwillige basis ecologisch waardevolle bermen beheerde en het maaisel verwerkte tot compost op het eigen bedrijf. Het was mooi dat deze activiteit tussen bedrijf en gemeente geformaliseerd kon worden door middel van de Kringloopcoöperatie. Dit soort bermen zijn een streefbeeld voor de gemeente, waarbij de biodiversiteit is toegenomen en de hoeveelheid af te voeren maaisel is afgenomen. Dit ter vergelijking met de huidige bermen die voornamelijk geklepeld worden.

Jaar	Aantal deelnemende boeren	Berm- en Sloopmaaisel Gemeente Hogeland en Provincie Groningen (ton)
2023	3	177
2024	14	1594

4.2.4 Oprichting coöperatie

In de uitvoeringsjaren 2023 en 2024 is BoerenNatuur Midden Groningen als partij opgetreden richting de gemeente. Er is een verkenning opgezet naar bestuursleden voor de op te richten coöperatie. Binnen de pilot is de coöperatie niet opgericht. De Kringloopcoöperatie wordt in samenwerking met Agricycling voortgezet. Hierbij worden de statuten uitgewerkt, bestuursleden geworven en de coöperatie opgericht.

4.3 Monitoring en evaluatie

Voor de Kringloopcoöperatie is een monitoringsplan uitgewerkt en een databestand in Excel, waarbij de resultaten uit de eerste twee uitvoeringsjaren zijn ingevuld. Het doel van het monitoringsplan is om op gebiedsniveau inzichtelijk te maken wat lokaal compost maken en toepassen oplevert. Dit omvat twee onderdelen:

- 1) De maatschappelijke meerwaarde van het sluiten van lokale kringlopen:
 - Voor het lokaal omzetten van maaisel tot compost zijn er minder transportbewegingen nodig vergeleken met afvoer naar een composteerder op afstand. Dit levert minder CO2 op. Dit wordt bijgehouden in het monitoringsformat.
 - Het is moeilijk de positieve effecten van compost op bodemleven, bodemstructuur, organische stof, nutriënt leverend vermogen en waterhuishouding te kwantificeren. Daarom is de hoeveelheid compost die als bodemverbeteraar op landbouwgrond wordt toegepast gemonitord. Ook wordt de compost geanalyseerd
 - De bijdrage van de Kringloopcoöperatie aan de lokale economie wordt bijgehouden. Dit is de omzet van de coöperatie.
- 2) Het effect van compost op het organische stofgehalte van landbouwbodems:
 - Op een perceel bij een deelnemer waar compost wordt toegepast is een deel aangewezen waar juist geen compost op komt. Verder hebben deze delen een gelijke bewerking en teeltplan. Als onderdeel van het monitoringsprogramma van Circulair Terreinbeheer wordt de bodem op beide delen gemonitord, met als belangrijkste parameter het organische stof gehalte om het effect van de compost te onderzoeken.

- De samenstelling van de compost wordt geanalyseerd (e.g. organische stof gehalte, N/S/P-voorraad, microbiële activiteit) voor inzicht in het effect van compost op de bodem.

Voor de twee uitvoeringsjaren is deze monitoring bijgehouden en het doel is om deze monitoringsmethode ook na de projectperiode van de GLB pilot te blijven gebruiken. We hebben aan het eind van elk uitvoeringsjaar een evaluatie uitgevoerd met de gemeente, provincie en deelnemers. Leerpunten hieruit zijn en worden meegenomen in het volgende uitvoeringsjaar.

4.4 Communicatie

Gedurende het project heeft er doorlopend communicatie plaatsgevonden over het project, richting deelnemers en andere geïnteresseerde boeren en stakeholders.

Verschillende activiteiten zijn hiervoor uitgevoerd:

- Opstellen van een communicatieplan
- Organiseren van bijeenkomsten met deelnemers en andere geïnteresseerden
- Berichten op de website
- Berichten in vakbladen en media
- Publiceren van video's
- Plaatsen van een bord en spandoek bij de veldmaatregelen
- Afstemming met vergelijkbare projecten/pilots (o.a. via het GLB-koepelproject)

4.5 Vervolg Kringloopcoöperatie

Na afloop van deze pilot worden de activiteiten gecontinueerd. Nu moet het verdienmodel zich gaan bewijzen vanuit betaalde diensten: het verwerken van lokaal maaisel tot compost tegen betaling. Voor een duurzaam verdienmodel is het volgende nodig:

- Oprichting coöperatie
- Professionalisering werkorganisatie
- Uitbreiding leveranciers
- Uitbreiding deelnemers
- Kennisdeling en communicatie

In 2024 zijn er gesprekken gevoerd met diverse gemeentes over samenwerking met de Kringloopcoöperatie voor het verwerken van bermmaaisel. Bij bijeenkomsten worden deze gemeentes ook heel actief uitgenodigd. Er zijn gesprekken gevoerd met:

Gemeente Groningen
Gemeente Eemsdelta
Gemeente Midden-Groningen
Gemeente Westerkwartier
Waterschap Noorderzijlvest

Het werkplan dat we hebben opgesteld voor de gemeente Het Hogeland in de pilot 2023/2024 is geüpdatet. Daarna zullen we dit bespreken met de gemeentes uit bovenstaande lijst, om ze mee te nemen in hun rol als bevoegd gezag en leverancier. De gemeente Het Hogeland heeft zich beschikbaar gesteld om vragen te beantwoorden van andere gemeentes, ook over juridische zaken. Binnen deze gemeentes zullen vervolgens bijeenkomsten worden georganiseerd voor de werving van deelnemers.

5 AANBEVELINGEN

5.1 Aanbevelingen en leerpunten voor coöperaties

Gedurende de pilot zijn de volgende lessen geleerd voor het starten van een coöperatie:

- Om boeren en andere betrokken partijen enthousiast te maken, is het essentieel om met iets concreets en praktisch aan de slag te gaan. Het concept moet daadwerkelijk in de praktijk worden toegepast, zodat de stap van 'denken naar doen' wordt gezet. Door te demonstreren hoe het werkt en zichtbare resultaten te laten zien, worden anderen gemotiveerd om mee te doen en zich aan te sluiten bij de coöperatie. Hiervoor heb je pioniers nodig die staan achter het concept en een rol willen spelen als trekker en in de uitvoering.
- Werk aan draagvlak onder agrariërs door bijeenkomsten, het delen van resultaten en door een coöperatie op te richten met gemotiveerde bestuursleden.
- Werk aan draagvlak onder leveranciers voor de kringloopcoöperatie. Het is voor hen een kans om bij te dragen aan de circulaire economie en te werken aan maatschappelijke doelen waaronder de lokale economie versterken.
- Professionaliseer de werkorganisatie zodat er capaciteit is voor werving van deelnemers en leveranciers van maaisel. Capaciteit en kunde is nodig om de coöperatie administratief goed in te regelen. Dit omvat gemeentes helpen om het juridisch traject te doorlopen (route 'gebruik') en de kwaliteit in het proces goed vast te leggen. De uitvoering, afspraken met deelnemers en leveranciers en het composteringsproces moet goed begeleid worden. En als laatste is aandacht nodig voor het monitoren van resultaten en maatschappelijke meerwaarde.
- Een achterliggend verdienmodel is nodig zodat de coöperatie later financieel zelfstandig kan draaien en het voor boeren interessant is om mee te doen. Daarvoor is ook opschaling nodig: meer deelnemers, meer leveranciers en meer maaisel. Het uitvoeren van een tweede composteringsronde in het najaar draagt hier ook aan bij. Daarmee wordt de coöperatie rendabel en is er continuïteit, los van subsidies.
- Het verdienmodel voor een kringloopcoöperatie moet van buiten de landbouw komen. Je wilt als agrariër niet concurreren met je burens.
- Goede samenwerking met loonwerkers is belangrijk. Je gaat het samen aan en leert samen. Kwaliteit en efficiëntie in de uitvoering zijn nodig, voor een goed product tegelijk met een marktconforme prijs voor de verwerking van maaisel.
- Samenwerking akkerbouw en melkveehouderij wordt in dit gebied niet gezien als een activiteit voor een coöperatie. Op kleine schaal gebeurt dit al. Een verdienmodel en activiteit zoals Agricycling werd kansrijk gevonden op de korte termijn. Als de kringloopcoöperatie volop draait, zijn er wellicht mogelijkheden voor andere activiteiten, zoals het uitwisselen van producten en grond.

5.2 Aanbevelingen voor provincie, gemeentes, TBO's, waterschappen

Voor overheden en andere organisaties die mee willen doen met de Kringloop coöperatie hebben we de volgende aanbevelingen:

- Maak gebruik van de ervaringen van Kringloopcoöperatie Groningen. Leveranciers van reststromen zijn essentieel voor het voortbestaan van de coöperatie. Door aan te sluiten geef je uitvoering aan beleid op het gebied van circulaire en lokale economie, duurzame landbouw, duurzaam bodemgebruik, waterkwaliteit, klimaat en biodiversiteit. Het is een manier om speler te worden in de landbouwtransitie i.p.v. alleen toeschouwer. Draag bij aan een duurzaam verdienmodel van de boer.

- Maak gebruik van de lessen in deze pilot met de gemeente 't Hogeland. Alle stukken liggen klaar voor het doorlopen van de juridische route. Gemeentes zijn hierbij het bevoegde gezag.
- Selecteer schone bermen voor dit initiatief.
- De combinatie met maaien en afvoeren voor biodiversiteit is te maken. Zoek de afstemming over de gewenste periodes voor flora en fauna en voor het opstarten van compostering.
- Voor de verwerking van groene reststromen in de kringloop moeten overheden inzetten op duurzaam beleid. Dat vraagt investering in de lange termijn. Klepelen en maaisel op de slootkant laten liggen is goedkoper, maar niet goed voor biodiversiteit. Door maaien en afvoeren worden bermen schraler, en is weer minder maaien nodig. Door het afvoeren van slootmaaisel werk je aan waterkwaliteit. Dit zal niet snel tot minder maaisel leiden. Door maaisel lokaal te verwerken (bij aangrenzende boeren) blijven afvoer- en verwerkkosten beperkt.
- De Kringloopcoöperatie kan marktconform werken, maar niet onder kostprijs. Laat marktconcurrentie daarom niet gaan boven werken aan lokale economie, kringlopen en werken aan eigen beleidsdoelen.

5.3 Aanbevelingen voor LVVN / NSP

Het is wenselijk gebiedsinitiatieven te ondersteunen vanuit GLB middelen. In deze pilot hebben we een opstartperiode van drie jaar doorlopen, en nog steeds zitten we in de opstart-/ en opschaalfase. Het heeft tijd nodig voordat een nieuwe coöperatie staat en erkent wordt in het gebied en de gebiedspartijen. Het begint met doen, compost maken bij de boer, en een lokaal verdienmodel opzetten met de gemeente. Op deze manier ontstaat er enthousiasme bij agrariërs, gemeentes en andere leveranciers. Het uitvoeren van een pilot is erg waardevol omdat dit de drempel verlaagd voor partijen om mee te doen en ervaring wordt opgedaan in de uitvoering. Overheden kunnen hierbij ondersteunen door middel van een regeling.

De huidige wet- en regelgeving is een belemmering voor de verwerking van groene reststromen. In de looptijd van de GLB pilot is er niets veranderd in de Wet milieubeheer. Nog steeds worden groene reststromen als afval bestempeld. Via het programma Circulair Terreinbeheer en de route 'gebruik' is het mogelijk maaisel lokaal bij agrariërs te verwerken. Maar door deze omslachtige werkwijze blijven partijen bezwaar maken en twijfelen agrariërs en gemeentes over deelname. Het is wenselijk dat de status van maaisel wordt aangepast in de wet, zodat dit helder is en groene reststromen tot meerwaarde kunnen komen, in plaats van weggegooid worden.

Vanuit het kennisprogramma Circulair Terreinbeheer zijn de stappen om de transitie naar circulair terreinbeheer mogelijk te maken op een rij gezet:

1. Fermenteren in het Uitvoeringsbesluit Meststoffen

Neem het fermenteren van maaisel en blad (bokashi) op in het Uitvoeringsbesluit Meststoffen, zodat bokashi officieel erkend wordt als bodemverbeteraar.

2. Standaardisatie van de Route Gebruik

Voor het toepassen van deze route geldt de voorwaarde 'zekerheid van afzet'. Omdat terreinbeheerders dit voor elke situatie opnieuw moeten aantonen, is deze methode momenteel niet breed inzetbaar. De route moet per situatie op maat worden uitgewerkt, waardoor overheden en andere terreinbeheerders soms weer opnieuw het wiel moeten uitvinden. Het ministerie van IenW kan de route echter dusdanig standaardiseren dat deze voor terreinbeheerders duidelijker en eenvoudiger wordt. Hiervoor zijn uniforme, landelijk toepasbare en toetsbare elementen nodig.

3. Voer 'ja mits' in het Circulair Materialenplan

Voer het principe van 'Ja, mits' in voor het toepassen van circulaire materialen zoals maaisel en blad, in lijn met de Omgevingswet. De 'mits' garandeert zekerheid van afzet, rechtmatigheid en kwaliteit. Dit kan worden gewaarborgd door kwaliteitscontroles en ketenverantwoordelijkheid, ondersteund door een kader of handreiking waarin de randvoorwaarden helder zijn vastgelegd. Verder is het belangrijk om binnen de Omgevingswet een duidelijk onderscheid te maken tussen materialen die als grondstof of afval worden geclassificeerd.

Zie ook de [memo](#) van Circulair Terreinbeheer voor meer informatie. In verschillende bijeenkomsten zijn de belemmeringen onder de aandacht gebracht.

In het algemeen is de landbouwtransitie en kringlooplandbouw te nauw beschouwd: Het zou eigenlijk moeten gaan om een circulaire economie waarin alle ketenpartijen een bijdrage leveren. Het advies is om de lokale economie te versterken, bijvoorbeeld door agrariërs en gemeentes te verbinden zoals in dit project. Andere verbindingen zijn recreatie en landbouw, en natuurbeheer en landbouw. Ook het verbinden van landbouw en energie, en landbouw en wonen kan nieuwe kansen geven.

Compost toepassen als maatregelen in het ANLb (categorie Water/Klimaat) is wenselijk en ondersteunend voor agrariërs om met compostering aan de slag te gaan. Het is een kennismakingsvergoeding met een maatregel die bij duurzame landbouw past. Via het ANLb bestaat hiervoor het pakket 39 bodemverbetering grasland/bouwland. Dit pakket richt zich op verbetering van de bodem van grasland en bouwland door het opbrengen van organische mest, bodemverbeteraars of met plantenresten. Op bouwland komt de vergoeding uit op maximaal ca. €200 per ha of ca. €500 per ha. In het laatste geval is een verplichting om de gewasresten/compost onder te werken waarvoor een extra vergoeding wordt gegeven. Het is aan het collectief om met deelnemers afspraken te maken over de vergoeding. De vergoeding vanuit het ANLb geeft aan boeren een extra stimulans om mee te doen met de kringloop coöperatie. Binnen de ecoregeling bestaat er op dit moment geen activiteit die hierbij aansluit.

Bij Agricycling in Friesland zie je dat deelnemers minder of geen kunstmest toepassen door het toepassen van goede compost. Dit betreft melkveehouders. Voor akkerbouwers in Groningen geldt dat veel compost nodig is voor een positieve organische stofbalans. In de huidige regels kan niet zoveel compost gemaakt worden op een erf. Als dit ruimer wordt in de toekomst kan ook bij akkerbouwers verkend worden hoe grote hoeveelheden eigen goede compost uitpakken, en welke verduurzaming de volgende stap is. Daarmee kan de Kringloopcoöperatie de weg openen voor verduurzaming.

6 MEER INFORMATIE

Zie de volgende links voor meer informatie:

- CMC-compostering: <https://agrarischegroenstations.nl/434354671/434389776>
- Programma Circulair Terreinbeheer en de route 'gebruik': <https://circulairterreinbeheer.nl/wp-content/uploads/2024/05/2023-09-CT-Notitie-Route-Gebruik-maisel-blad-voor-compost-sep2023.pdf>
- Agricycling: <https://www.agricycling.nl/wp-content/uploads/2023/06/Brochure-Agricycling.pdf>

